

ТОДОРОВ І.Я.,
Донецький національний університет,
д.і.н., проф.

ТОДОРОВА Н.Ю.,
Донецький національний технічний університет,
к.філол.н., доц.

ІСТОРИЧНИЙ ТА ГЕОПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПОКЛИКАННЯ УКРАЇНИ

Анотація. В статті обґрунтовані історичні та геополітичні передумови європейського покликання України. Доведені глибокі витoki європейської ідентичності українців. Зосереджується увага на певних перешкодах, що існують на шляху такого становлення – рисах української національної свідомості, прагненні Росії збільшити рівень залежності від неї України тощо.

Ключові слова: стратегічні інтереси України, європейське покликання, інтеграція, відновлення європейської ідентичності України.

Аннотация. В статье обоснованы исторические и геополитические предпосылки европейского призвания Украины. Доказаны глубокие истоки европейской идентичности украинцев. Концентрируется внимание на определенных препятствиях, существующих на пути такого становления – чертах украинского национального сознания, стремлении России увеличить уровень зависимости от нее Украины и т.п.

Ключевые слова: стратегические интересы Украины, европейское призвание, интеграция, восстановление европейской идентичности Украины.

Annotation. In the article the historical and geopolitical prerequisites of the European vocation of Ukraine. Proven deep origins of European identity in Ukrainian political sense. Focuses on specific barriers that exist in the way of the establishment - outline of Ukrainian national consciousness, the desire to increase Russia's dependence on her, Ukraine and others.

Key words: the strategic interests of Ukraine, the European vocation, integration, restoration of Ukraine's European identity.

Стратегічною ціллю та основним завданням вітчизняної зовнішньої та безпекової політики є створення умов для інтеграції України в єдиний європейський політичний, економічний, правовий простір, у тому числі шляхом розвитку секторального співробітництва з Європейським Союзом, розширення участі України у програмах, що здійснюються в рамках ініціативи Європейського Союзу «Східне партнерство», дальшого розвитку взаємовигідного партнерства з Європейською асоціацією вільної торгівлі та державами – членами Європейської асоціації вільної торгівлі, створення загальних умов для повноправного членства України в Європейському Союзі як однієї з гарантій її національної безпеки [1].

Сучасну українську націю варто трактувати передусім в загально прийнятому європейському сенсі - як відкриту поліетнічну спільноту, що історично склалася на території власне України і усвідомлює себе як український народ незалежно від етнічного походження, як спільнота саме українських громадян. Проте, це не суперечить більш вузькому розумінню української нації як етнічно однорідної спільноти осіб української національності, які проживають на території України та поза її межами. Тобто йдеться про органічне поєднання політико-юридичного та культурно-гуманітарного вимірів української нації.

Історико-психологічні коріння української виваженості у прийнятті рішень, толерантності міжособистих та міжнаціональних взаємин, української господарності з певною заощадливістю і запопадливістю ми знаходимо в особливостях життєдіяльності нашого народу. Відповідно формувались багато в чому подібні психічні особливості національного характеру абсолютної більшості українців. Українському народові властива індивідуальна форма цілепокладання та особиста відповідальність за наслідки реалізації цілей. Це явище прогресивне, бо воно є передумовою появи людини, здатної до свідомого створення нового громадянського суспільства. В умовах становлення нової європейської держави – України, до нас, до народу, до особливостей характеру, звичок, уподобань пильно придивляються народи інших країн. Одні намагалися об'єктивно пізнати наші сильні і слабкі сторони, інші – вишукували у нас один негатив, щоб посіяти недовіру до нашого народу і перешкодити державотворчим процесам. За думкою академіка О.Киричука держава постає там, де сильно розвинуте волевиявлення, де є відповідна динаміка, яка б зуміла пов'язати рівнобіжні „або й розбіжні” змагання сильних індивідуальностей, як це ми бачимо в Європі, або там, де пасивний та байдужий загал не вміє протистояти волі деспота і коритися його волі, як це ми бачимо в Росії. Ми, належачи до Європи, надто віддалилися від неї, щоб розвинути в собі вольовий потенціал, потрібний для побудови власної держави, але й не наблизилась настільки до Азії, щоб віддати себе власному деспотові [2, с. 14].

Водночас українська національна свідомість виявляє такі характеристики як консерватизм та інерційність, як здатність зберігати усталені настанови та цінності національного буття, неквапливо “придивлятися” до всього нового й оцінювати його у національному вимірі. Український консерватизм став не лише характеристикою національної свідомості, а й окремим напрямом вітчизняної політичної думки. Однією з суттєвих характеристик української національної свідомості є поєднання суперечливих поглядів, оцінок, думок, орієнтацій. Так, можна констатувати паралельне співіснування теорій про пріоритет загальнолюдських цінностей і навпаки, національних вартостей, комплексів меншовартості і “богоосіяності” українців [3, с. 72-73]. Усі ці характеристики національної свідомості перебувають у діалектичній єдності, взаємодоповнюючи одна одну й утворюючи ту своєрідну цілісну картину української національної свідомості (безпосередньо незалежно від етнічного походження), яка стає конститутивною основою нації як людської спільноти.

Етнокультурними характерологічними вимірами української національної свідомості, які можуть сприяти реалізації європейського покликання є універсальність, цілісність, системність, інноваційна сприйнятливість та відкритість, висока адаптивність, вибірковість, геополітична врівноваженість, толерантність, компенсаторність і мобільність, здатність до саморозвитку на засадах самоосмислення та самоствердження. Водночас глибока рефлексивність, інтровертність, консерватизм та інерційність, маніхейство вочевидь навпаки гальмують інтеграційні процеси. У зв'язку з цим на порядок денний постають завдання, пов'язані з піднесенням тих особливостей національної свідомості, які сприятимуть реалізації стратегії модернізації яка неможлива без просування до європейської та євроатлантичної спільноти

Свого часу В.Липинський зауважував, що “основною різницею України від Москви є не мова, не плем'я, не віра ... а інший, витворений віками, устрій політичний, інший ... метод організації правлячої верстви, інше взаємовідношення верхів і низів, держави і громадянства” [4, с. 43]. Вагомою деструктивною складовою сучасного так званого „євразійства” є й авторитаризм, який панує в Росії та Білорусії. Класик українського відродження минулого століття М.Хвильовий висунув досить гучне гасло: “Геть від Москви, дайш Європу!” [5, с. 44] . В цьому гаслі спостерігалось іманентне бажання нарешті позбавитися споконвічних комплексів притаманних нашому північному сусідові. Багатотисячолітня історія Росії свідчить, що її завжди супроводжувало вічне хитання, роздвоєння та неприйняття ні західних, ні східних стандартів та цінностей.

Зважаючи на те, що Україна новітньої доби є молодим суб'єктом політичних та економічних відносин на геостратегічному просторі Європи і світу, варто зробити невеликий історичний екскурс стосовно європейського коріння України. Побіжний перегляд карти доісторичної Європи переконує, що протягом тисячоліть, ще від пізнього палеоліту і неоліту, приблизно сучасним українсько-російським кордоном проходила межа між різними цивілізаційними типами буття людини. Іншими словами, від прадавніх часів у геопросторі Північного Причорномор'я формувалася специфічний ментальний, етнічний, культурний і геополітичний тип суспільства. Всі пізніші тутешні протодержавні поліетнічні утворення - кіммерійські, скіфські, сарматські, праслов'янські (I тис. до Р.Х. - I тис. по Р.Х.) - виникали на тому ж цивілізаційно-геополітичному стрижні. Постання Київської Русі було вінцем того складного процесу. Умовно цю протоукраїнську цивілізацію (від III тис. до Р.Х.) можна назвати "Понтійською". Вона завжди расово та культурно була зв'язана з Балканами і Малою Азією [6].

З античних часів сучасні українські землі були невід'ємною складовою частиною європейської цивілізації. Наприкінці VI століття до Р.Х. скіфам на території сучасної Донеччини вдалося зупинити експансію світової Персидської держави Дарія I. Перший детальний опис вітчизняної території був здійснений „Батьком історії” Геродотом в V столітті до Р.Х. Античні поліси на півдні сучасної України були впливовим чинником тодішньої модернізації Північного Причорномор'я. Саме скіфським хлібом був забезпечений розквіт класичної еллінської цивілізації. Вихідці зі Скіфії здійснювали функції охорони громадського порядку в Афінах за часів піднесення демократичної системи правління. Другий Римський Папа Св. Клімент був зозланий до Херсонесу і в Інкермані заснував перший на вітчизняній території монастир. Понтійські царі боронили східні кордони Римської держави, а Сарматський легіон захищав інтереси Риму в далекій Британії. Тобто, можна впевнено сказати, що українські землі з прадавніх часів були невід'ємною складовою частиною європейської цивілізації.

На всіх етапах розвитку людської цивілізації економічні чинники відігравали вирішальну роль у взаєминах між країнами і народами; формували живу тканину міждержавних відносин, наповнюючи їх реальним змістом; створювали можливості для широкого взаємообміну надбаннями матеріальної і духовної культури. Неупереджений аналіз подій останнього тисячоліття засвідчує, що українська присутність в Європі була явищем цілком природним та органічним. Домінуюча роль при цьому належала економічній складовій. Слід зазначити, що, в силу свого географічного та геополітичного положення, Україна зазнавала і по-різному інтегрувала перехресні впливи азіатсько-кочового, орієнтально-візантійського та західноєвропейського світів. І все ж вирішальним вектором соціокультурної і політичної орієнтації країни була європейська цивілізація. Порівняльна характеристика соціально-економічних і політичних структур, створених українським народом на всіх етапах історичного розвитку, свідчить, що за багатьма напрямками Україна йшла схожим з країнами Центральної та Західної Європи шляхом. На це вказують подібність внутрішніх соціально-економічних устроїв Київської Русі і країн Європи того часу та розгалужені торгові зв'язки між ними. Після розпаду Київської держави численні контакти з країнами Центральної і Західної Європи підтримувало Галицько-Волинське князівство, яке об'єднало частину земель Київської Русі і протягом середини XIII ст. - середини XIV ст. в окремі періоди існувало як єдина держава. Київське князівство середини XIV - другої третини XV ст. під егідою Гедиміновичів, до складу якого входила значна частина українських земель, також вписується у західноєвропейський політичний та економічний контекст. У цей період на українських землях розвивається велика торгівля, що велася традиційними тор-

говими шляхами. Насамперед слід відзначити такі торгові центри, як Київ, Львів, Кам'янець, Луцьк. Від Києва сухоходом через Володимир-Волинський, Краків, Прагу проходив шлях до Баварії, Рейнської землі, Англії, Франції та Іспанії. Через Прип'ять, Буг і Німан лежав шлях до Балтійського моря і Саксонії. У Львові зосередилася діяльність численних представників купецьких родин Генуї, Флоренції, Венеції, багатьох торговельних і банківських підприємств. Яскраву сторінку у прилучення України до європейських цінностей вписало козацтво. До того ж слід додати, що південь України, зокрема Крим, був об'єктом різноманітних інтересів середньовічних італійських торговельних республік, особливо – Генуї. У кінцевому підсумку за Україною, незалежно від форми правління, суспільного ладу чи історичного етапу, міцно закріпився імідж європейської держави. Проте відновлення власної європейської ідентичності після отримання незалежності виявилось вкрай складним. В Україні існує проблема забезпечення національної єдності та соборності держави, вирішення якої ускладнювалося ціннісно-світоглядним розшарування українського суспільства, яке обумовлювалося культурно-історичними відмінностями окремих регіонів України і поглиблювалося внаслідок спекуляцій на цій проблематиці з боку певних внутрішньо- і зовнішньополітичних сил. Проблема української влади полягала не в розчленованості зовнішньої політики між Сходом і Заходом, бо по суті вона мусила бути активною і різною на західному і на східному напрямі. Україна виразно знаходиться поза Росією, а її географічна, історична і культурна приналежність до Європи доповнюється усе новими політичними та економічними складовими. Причому це не лише не суперечить інтересам демократичної Росії, але й мало б сприяти розвитку рівноправних добросусідських відносин Російської Федерації з Україною [7].

Особливе місце у взаєминах з Європою займає Росія, яка, на відміну від інших «великих гравців», не належала до усталеної системної спільності західного зразка. Більше того, її цивілізаційна окремість, або, як кажуть росіяни, «инаковость», що була і залишається системоутворюючою парадигмою російської державності, у поєднанні з амбітними намаганнями перебрати на себе міжнародну роль колишнього СРСР, всіляко заважала Росії увійти у системну спільність Європи. Україна, у свою чергу, становила геополітично значущий фактор як для Російської Федерації, так і для країн Європи. Маючи теоретичні можливості входження як у нову Європу, услід за центральноевропейськими державами, так і в геополітичну зону пострадянських країн з Росією як центром такого угруповання, Україна залишалася державою, стратегічно важливою як для першої, так і для другої із сторін. Що стосується американського підходу, то на сьогодні вже досить відомою стала думка З. Бжезінського: «Україна здатна бути частиною Європи і без Росії, натомість Москва може зробити це тільки через Україну» [8, с. 79].

Найбільш болючим питанням української зовнішньої політики була реалізація ідеї «входження в Європу» без будь-якої явної або неявної конфронтації з Росією. З іншого боку – наскільки можливе зближення з останньою без істотних втрат на європейському векторі? Відповідь на це питання означає для України визначення збалансованого зовнішньополітичного курсу як на сучасному етапі, так і в довгостроковій перспективі. Аналіз тенденцій розвитку українсько-російських відносин доводить, що небажання Росії бачити Україну в колі європейських держав набуло рис цілеспрямованої політики з метою включення її в більш жорстку систему залежностей від Москви – аналогічно «білоруському варіанту». Особливої важливості набуває роль України у геополітичному протистоянні планетарної демократії відродженню Російської імперії, яка під назвою «Радянської» нещодавно загрожувала всьому світу. Не слід забувати про пересторогу Збігнева Бжезінського, яку він уперше висловив у 1994 році: «Неможливо досить рішуче стверджувати, що без України Росія зрікається імперії, але з Україною, заангажованою і потім підпорядкованою, Росія автоматично стає імперією» [9]. Адже більше трьох століть тому Російська імперія почалася саме з «возз'єднання» з Україною. Ось чому політика самозбереження і самоствердження України, перш за все на пострадянському просторі, ставала особливо важливою у відносинах з Росією. Тим більше, що деякі представники політичного істеблішменту РФ вважали, що «Росія швидше піде на глобальну дестабілізацію всього пострадянського простору і на розвал України» [10], і обґрунтовують геополітичну декомпозицію останньої, виходячи з того, що «існування України у нинішніх кордонах та зі статусом «суверенної держави» тотожне завданню страшеного удару по геополітичній безпеці Росії, рівнозначне вторгненню на її територію» [11, с. 379]. Західні дослідники, а від них і значна кількість політиків, неодмінно віддавали Україні роль геополітичного центру на теренах колишнього Радянського Союзу, повсякчас наголошуючи на необхідності існування незалежної української держави як «якоря» непередбачуваної Росії. З іншого боку, мабуть не варто ставитися до Росії занадто фатально. Захід став демократичним не тисячу років назад, а прийшов до демократії шляхом еволюції. Знадобився час, щоб виробити інституційні ухвали, які існують зараз, і створити принципи, як реднього класу вчилися за кордоном, а зараз активно інвестують на Заході свої кошти. Це дає підстави і асоціюються сьогодні з західною політичною системою. У Росії даний історичний процес почався набагато пізніше, що абсолютно не означає, що ця країна не може піти тим же шляхом. Неможливо заперечувати, що російський середній клас стає усе більш помітним. Він відкритий для світу і починає переймати ті політичні цінності, які традиційно пов'язуються із Заходом. Багато представників російського се припускати, що поступово сучасні мислительці росіяни приведуть до зміни політичну систему в своїй країні. [11]. Стосовно ж України можна констатувати певний парадокс, пов'язаний з європейською інтеграцією. Він полягає в тому, що Європейський союз та СРСР для пересиченого українця – два відомих комфортних стани. СРСР – у минулому, „Європа” – в майбутньому. Для більшості громадян немає жодного протиріччя в тому, що вони шкодують за розпадом СРСР і підтримують інтеграцію до ЄС. Певною мірою, широка народна підтримка євроінтеграції обумовлена саме цим. Для більшості українців поняття “Європа” стало відповідником високого рівня життя. Загалом, європейська інтеграція зайняла у нашій уяві місце, яке колись займало будівництво світ-

лого комуністичного майбутнього. Проте, впровадження принципів життя побудованих на європейських цінностях – не простий процес. Втім, альтернативи йому не має, якщо ми хочемо, нарешті, гідно жити. Розуміння цього спроможно консолідувати українських громадян та реально втілити європейське покликання України.

Список використаних джерел

1. Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України. {Рішення введено в дію Указом Президента № 389/2012 від 08.06.2012}. Портал Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/389/2012/page5#n5>.
2. Киричук В. Ментальність. Суть, функції, генеза // Ментальність. Духовність. саморозвиток особистості. – Київ-Луцьк, 1994. – Ч.1.
3. Ткаченко В.М., Реєнт О.П. Україна: на межі цивілізації. – К., 1995.
4. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Відень, 1926.
5. Хвильовий М. Думки проти течії. – Харків, ДВУ, 1926.
6. Баган О. Закони євразійської політики (Заперечуючи Р.Дж.Тойнбі). Громадський сайт «Майдан». - Режим доступу: <http://maidan.org.ua>. 17.04.2003.
7. Бершеда Є.Р. Інтереси і пріоритети України стосовно ЄС: вибір у галузі політики і безпеки. Офіційний сайт Національного інституту проблем міжнародної безпеки при Раді Національної Безпеки і Оборони України. – Режим доступу: <http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panjrama>. 28.07.2003.
8. Brzezinski Z. The Premature Partnership. // Foreign Affairs. – March/April 1994.
9. New York Times. 2001. 16.06.
10. Тимоненко В. Распад Украины – проблемный для России вариант // Киевские ведомости. – 1997. – 29 марта.
11. Дугин А.Г. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. – М.: «Арктогея», 1997. – С. 379.
12. Збігнев Бжезінський: «Я не вірю, що ідея створення Євразійського союзу завершиться успіхом» // День. – 2013. – 2 квітня.